

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛІТОПИСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ СИНЬОВОДСЬКОЇ БИТВИ 1362 РОКУ

Олександр ЧОРНИЙ,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Синьоводська битва – явище європейського масштабу, що привело до глибоких змін в історії держав Східної Європи та Золотої Орди. Події, що їй передували, сама битва та зумовлені нею наслідки цікавлять значне коло вітчизняних та зарубіжних істориків. Учені, які торкалися синьоводської проблеми раніше і які займаються нею нині, перш за все прагнуть знайти місце, де шість з половиною століть тому відбулася битва. У цьому плані за право називатися місцем вікопомної баталії змагається кілька населених пунктів у кількох областях нашої держави.

Як відомо, писемні джерела про битву на Синіх Водах досить обмежені, їхній зміст лише зводиться до констатації факту, що

Ольгерд отримав перемогу над трьома татарськими «царками» на Синій Воді. У зв'язку із цим, встановити місце битви можливо лише за умов проведення археологічних досліджень. Саме цим тривалий час займаються вчені Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Результати досліджень значною мірою наблизили істориків до розгадки Синьоводської проблеми, але тим часом місце битви поки що залишається не встановленим.

Шлях до достовірного його визначення значною мірою лежить через ідентифікацію топонімів «Синя вода» та «Білобережжя», що фігурують у писемних джерелах. Разом із тим, варто ще звернути увагу і на межі

середньовічного Поділля, оскільки саме його територія у підсумку битви 1362 року стала основним здобутком Великого князівства Литовського. Вважаємо, що ідентифікація названих вище географічних орієнтирів спільно з результатами археологічних досліджень дозволять дослідникам дати відповідь на питання, де відбулася Синьоводська битва.

У пропонованому дослідженні, шляхом аналізу більш пізніх писемних і картографічних джерел та залучення даних філології, спробуємо встановити сучасні географічні відповідники згаданих у писемних джерелах географічних назв, пов'язаних з подіями 1362 року на Синіх Водах.

Ознайомлення з отриманими результатами доцільно розпочати з ідентифікації літописної «Синьої Води», оскільки в основі дискусії довкола Синьоводської проблеми лежить науковий спір про те, де відбулася битва: на сучасній річці Синюсі на Кіровоградщині чи на річці Сниводі на Вінничині.

Проблема пошуку сучасного відповідника літописної Синьої Води лежить у кількох площинах. Справа в тім, що у писемних джерелах назва «Синя вода» не згадується виключно як гідронім. Якщо взяти дані «Рогожского летописца», то у ньому в контексті викладеного дійсно йдеться нібито як про річку «...той же осени Ольгерд Синюю воду и Белобережье повоевал [15, стб. 75]», а вже польський хроніст М. Стрийковський чітко називає «урочище Сині води [28, 6]». Отож, визначення географічної назви «Сині води» може бути у двох напрямках – як річки (традиційно), а також як урочища.

Аналіз картографічних джерел та деяких пізніших документів дозволяє впевнено говорити про те, що саме сучасна річка Синюха, що на Кіровоградщині, у XVI–XVIII ст. іменувалася Сині Води, що тривалий час у наукових дослідженнях трактувалося на рівні припущень та логічних міркувань. На картах XVI, XVII, XVIII століть, які серед вчених, котрі спеціалізують-

ся на проблемах історичної географії Європи, вважаються світовими шедеврами і пам'ятками картографічного мистецтва, ліва притока Пд. Бугу – р. Синюха чітко іменується як Синя вода (Synauoda fl., Szynauoda fl., Szinauoda fl., Ziniw Woda fl.).

Гідронім Синя Вода з варіантами написання Synauoda fl., Szynauoda fl., Szinauoda fl., Ziniw Woda fl. зустрічається в роботах європейських картографів Бернарда Ваповського (Bernard Wapowski) та Себастьяна Мюнстера (Sebastian Mynster) «Нова карта Польщі та Угорщини» («Polonia et Vngaria · XV · Nova tabvla»), видана 1540 року у Базелі [5, 28–29]; Джакомо Гастальді (Giacomo Gastaldi) й Сигизмунда Герберштейна (Sigismund Herberstein) «Опис Московщини Джакомо Гастальді, п'ємонтійця, космографа у Венеції» («Descriptione de la Moscouia per Giacomo Gastaldo piemontese cosmografo in Venetia MDL»), видана 1550 року у Венеції [5, 32]; Себастьяна Мюнстера (Sebastian Mynster) «Новий опис Польщі та Угорщини» («Polonia et Vngariae nova descriptio»), опублікована 1559 року в Базелі [5, 42–43]; Джовані Антоніо Маджині (Giovanni Antonio Magini) «Московська імперія» («Moscovia imperium»), що вийшла в світ 1597 року у Кельні [5, 86–87]; Джовані Антоніо Маджині (Giovanni Antonio Magini) «Московська імперія. Видана у Кельні Йоганном Буссемехером 1600» («Moscovia imperium. Coloniae formulis Joani Bussemeheri AN. 1600»), видана 1600 року в Кельні; Вацлава Гродецького (Waclav Grodeski, Wenceslao Godreccio) та Андрія Пограбка (Andreas Pograbijs, Andrea Pograbio) «Опис Польщі і Литви...» («Poloniae Litvania descriptio auctore Wenceslao Godreccio et correctore Andrea Pograbio Pilsnensi»), надрукованій 1602 року у Антверпені [5, 102–103]; Герарда Меркатора (Gerard Mercator) «Литва» («Lithvania»), опублікована 1609 року в Амстердамі; його ж «Таврика Херсонська» («Taurica Chersonesus»), видана 1628 року в Амстердамі [5, 124–125]; його ж «Таврика Херсонська, у наш час звана Перекоп-

ською або Газарою» («Tavrica Chersonesvs. Nostra aetate Przepocpsca et Gazara dicitur»), котра двічі – 1630 і 1638 рр. – друкувалася в Амстердамі [5, 140–141]; Гійома де Боплана (Guillaume Le Vasseur de Beauplan) та Ніколя Сансона I (Nicolas Sanson I) «Нижня Волинь або Київське воєводство...» («Basse Volhynie, ou Palatinat de Kiow, tire entierement de la gra[n]de Ukraine, du sieur Le Vasseur de Beauplan. Par le Sr. Sanson d'Abbeville Georg ord^{re} du roy»), видана 1665 року в Парижі [6, 38–39]. Те ж саме можна побачити на його великих картах України, виданих 1660 року в Руані [6, 14–15], на «Генеральній карті України» («Turus generalis Ukrainae»), надрукованій 1686 року в Амстердамі [6, 76–77], а також на мапі «Частина України, що по-народному зветься Брацлавським воєводством...» («Ukrainae pars quae Braclavia palatinatus vulgo dicitur per Guilhelmum Le Vasseur de Beauplan S. R. M.^{tis} Poloniae architectum militarem etc»), опублікованій 1721 року в Амстердамі [6, 50–51].

Досить поширеним гідронім Синя Вода у варіанті написання Sinawoda fl. був і на багатьох мапах другої половини XVIII століття. Ми назвемо лише деякі, на наш погляд, найцікавіші карти. Серед них – «Географічна карта Королівства Польщі і Великого князівства Литовського» («Mappa geographica Poloniae et Magnum ducatum Lithuaniae»), видана 1759 року в Аугсбурзі Тобіасом Конрадом Лоттером (Tobias Conrad Lotter) [6, 182–183] та «Географічна карта королівства Польського та Прусії, Великого Литовського князівства, а також провінції Червона Русь» («Mappa geographica regnorum Poloniae & Prussiae Magnique ducatus Lithuaniae unacum provincia Russia»), опублікована 1772 року у Відні Йозефом Антоном Лідлом (Joseph Anton Lidl) [6, 202–203].

Окремо хотілося б згадати ще одну, хоча і пізню, але досить оригінальну карту з огляду на проблему ототожнення Синьої Води з Синюхою. На мапі Йогана Готліба Фаціуса (Johann Gottlieb Facius) та Георга

Зігмунда Фаціуса (Georg Siegmund Facius), котра іменується «Детальна карта частини Російської імперії та Південної Польщі, що включає Україну, Поділля, Волинь, Русь, Малу Польщу, Мазовію та частину Литви з [сусідніми] Малою Татарією, Молдавією, Валахією і Трансильванією» («Carte exacte d'une partie de l'empire de Russie et de la Pologne meridionale renferment l'Ukraine, la Podolie, la Volhynie, la Russie, la Petite Pologne, la Mazovie, et une partie de la Lithuanie avec la Petite Tartarie, la Moldavie, la Valaquie et la Transylvanie»), виданій 1769 року у Франкфурті-на-Майні Йоганом і Георгом Фаціусами, сучасна Синюха – притока Південного Бугу (Bog fl.) одночасно підписана і як Синя Вода – Sinawoda fl., і як Синюха – Sinucha fl. [6, 186–187].

Як бачимо, в європейській картографічній традиції впродовж XVI–XVIII ст. сучасну річку Синюху було прийнято іменувати Синьою Водою. Це ж підтверджує і Польський королівський словник кінця XIX століття, у якому в статті про сучасну Синюху сказано «Siniucha al. Sine wody, Sinia woda, rzeka na pograniczu gubernii Kijowskiej i Podolskiej z Chersonska...» [29, 620–621].

Сучасний гідронім Синюха, який зустрічається на мапах, починаючи з середини XVIII століття, й існував паралельно з назвою Сині Води, що підтверджує згадувана вище карта Й. та Г. Фаціусів. Вперше ж назва Синюха (R. Sinucha) серед відомих нам карт зустрічається на мапі Жозефа Ніколя Деліля (Joseph Nicolas Delisle) «Мала Татарія з навколишніми Київською та Белгородською губерніями» («Tataria minor cum adiacentibus Kioviensi et Belgorodensi guberniis»), опублікованій 1745 року в С.-Петербурзі [6, 174–175].

Очевидно, назва Синюха тривалий час вживалася як народна. У науковий обіг вона була введена, на нашу думку, Д. Бантишем-Каменським 1822 року, який додавав до своєї роботи [2] опубліковану російською мовою «Генеральну карту України» Г. Л. Боплана, на якій Синя Вода позначена як Синюха.

Таким чином, проаналізувавши дані європейської картографії XVI–XVIII ст., підкреслимо, що літописна річка Синя Вода і сучасна річка Синюха, це один і той же водний об'єкт. Разом із тим, річка Снивода, до якої намагаються прив'язати події 1362 року деякі дослідники [8], у жодному джерелі не іменується як «Синя Вода». Не згадується вона як Синя Вода і в цитованому нами Польському королівському словнику.

Продовжуючи дослідження, відзначимо, що гідронім Синя Вода зустрічається не лише в картографічних джерелах. Для прикладу, польський історик Рейнгольд Гейденштейн, описуючи повстання С. Наливайка, вказав на те, що він на чолі повстанців у лютому-березні 1596 року, відступаючи з-під Брацлава, «...нашел за лучшее взять направление на дикие поля к речке Синим Водам, впадающей в реку Буг. Но Жолкевский не переставал гнаться за Наливайком и преследовал его до тех пор, пока у польского вождя не стало коней. Однако дойдя до Синих Вод, Жолкевский остановился в «уманском лесу» и, боясь безводных, диких и голодных степей, решил прекратить свою погоню за казаками [27, 365]». Як бачимо, згадані в роботі об'єкти «уманский лес», а також «дикие и голодные поля» географічно прив'язуються виключно до сучасної Синюхи.

У щоденнику польського шляхтича Станіслава Освеціма, що датується 1643–1651 рр., є згадка про те, що 30 січня 1644 року на річці Тікич відбулася битва, яка закінчилася для татар трагедією, вони втікали, і в ході відступу «переправились через Синюю Воду» [7, 146]. Нагадаємо, що саме сучасна Синюха утворюється шляхом злиття річок Велика Вись і Тікич.

У відомих нам писемних джерелах, окрім річки Синя Вода, ще згадується й одноіменне місто. В «Книге большому чертежу» знаходимо запис: «...а вверх по реке по Бокгу 50 верст пала в Бокг речка Синяя вода, а на речке на Синей воде, 70 верст от Бокга, город Синяя Вода [13, 112]» Іденти-

фікація згаданого середньовічного міста також є важливою складовою розв'язання синьоводської проблеми. На наше глибоке переконання, згадане у цитованому джерелі місто Синя Вода знаходилося на території сучасної Торговиці (Новоархангельського району Кіровоградської області). Археологічні дослідження і матеріали, отримані нами в ході роботи Торговицької археологічної середньовічної експедиції факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка в с. Торговиця, дозволяють упевнено говорити про те, що сучасна Торговиця значною мірою розташована на території згадуваного у писемних джерелах міста Синя Вода [14]. Перевіряти ж подані у книзі відстані шляхом накладання верст, перерахованих у кілометри, на сучасну карту не доцільно. Справа в тім, що відстані, подані у книзі, вимірювалися не безпосередньо на місцевості, у даному випадку вздовж річок Південний Буг і Синя Вода, а на двох картах початку XVII століття, одна з яких датована 1627 роком [13, 4]. За твердженням К. Н. Сербіної, ці мапи не збереглися.

У європейських картографічних джерелах першої половини XVII століття на річці Синя Вода також можемо відшукати одноіменне місто. Для прикладу, місто Синя Вода у варіанті написання *Szinouoda* на річці Синя вода (*Szinouoda fl.*) зустрічається на вже згадуваних картах Герарда Меркатора (1628, 1630, 1638 рр.). Вперше ж населений пункт *Szinouoda* на відомих нам картографічних роботах XVII–XVIII ст. зустрічається на карті «Європи» («Евтора»), виданій 1600 року в Кельні Маттіасом Квадом (*Matthias Quad*) [5, 92–93]. Також варто зазначити, що на карті «Європи» («Евтора») Абрагама Ортелія (*Abraham Ortelius*), датованій 1602 роком, поряд з підписом *Szinouoda* намальований картографічний знак, яким на карті позначені всі міста [5, с. 98–99]. Разом із тим, на вже цитованих картах Г. Боплана, Й. і Г. Фаціусів, а також

Й. Лідла та деяких інших, на місці міста Синя Вода уже зустрічається населений пункт Торговиця (Targowica H.) або руїни давнього міста Торговиці (Targowic H.).

Щодо назви урочища Сині води також маємо деякі документальні дані. В описі Задніпрянських місць сотні Архангелогородської датованій 1752 роком згадується «...ниже Чорного Ташлика на устьє речки Синюхи байрак Синовидский [20, арк. 157].» Крім того, поряд із сучасними Торговицею і Новоярхангельськом є урочище, яке місцеві жителі і нині називають Синіми росами.

Разом із тим, згадувані в писемних джерелах Сині води можуть бути узагальненою назвою цілого регіону. Зауважимо, що на території Кіровоградщини в басейнах Південного Бугу й Синюхи ще є річки, у назвах яких є корінь «син» або «синь». Для прикладу, річка Синиця – ліва притока Південного Бугу. Досить цікавою у цьому плані видається й ліва притока Синюхи – річка Кагарлик, назва якої дослівно з давньо-тюркської мови перекладається як «робиться синім, блакитним» і є калькою слов'янського гідроніма Синіє Вода [16, 130].

Не менш важливим видається й встановлення географічного місця знаходження території літописного Білобережжя, оскільки його Ольгерд разом із «Синею Водой повоювал», і яке до сих пір залишається картографічно не встановленим, а відповідно також складає частину дискусії довкола Синьоводської проблеми.

Писемні відомості, що дійшли до нас, дозволяють достовірно вирахувати, яка із сучасних територій України у XIV і пізніших століттях іменувалася Білобережжям. Для прикладу, в описі Климатинських уходів Пустинського монастиря, датованих 1510 роком, значиться «...уходы Пустынского монастыря от устья Сулы спускались по течению речки Днепр в так называемое Белобережье» [12, 345]. 1531 року Ульяна Потапова, жителька Черкаського обводу, вказувала, що брат її Федір мав у володінні «Мошны і Белберег», а сама вона прода-

ла с. Ворохобичі в Білих Берегах [1, 69–71]. Крім того, в літературі зустрічається інформація про листи, адресовані польському гетьману від «Самуила Кошки старшого и всего войска запорожского из Белобережья на шесть миль ниже Черкасс» [26, 129].

Пізніші документи вказують на те, що Білобережжя знаходилося вздовж Дніпра, поблизу впадіння в нього річки Тясмин. Зокрема, в одному з господарських універсалів гетьмана Д. Многогрішного 1670 року сказано: «по ту сторону Днепра од Крилова озера суть разние по границе, которое называется озеро Дубок. Всего уходу на семь миль почавши от Белобережжа аж до озера Дубка» [11, арк. 371 зв.].

Як бачимо, цитовані нами джерела дозволяють стверджувати, що Білобережжям вважалася територія вздовж правого берега Дніпра на південь від Черкас, в районі сучасних Чигирини і Кременчука. Ідентифікація Білобережжя дозволяє аргументовано говорити про маршрут військ Ольгерда у 1362 році.

Стосовно літописного Коршева, «повоєваного» Литвою за даними літописів незадовго до Синьоводської битви, можемо відзначити, що на сьогоднішній день це досить дискусійне питання. У згаданому «Коршеве» за всю історію дослідження проблеми вчені були схильні вбачати міста середньовічного Криму (М. Молчановський, М. Карамзін) [19, 107], міста на Дністрі [3, с. 30], намагалися ідентифікувати його зі Ржевом (Ф. Брун) [19, 107], а також локалізувати на Подонні (М. Грушевський, Ф. Шабульдо) [25, 14]. На сьогоднішній день це питання залишається відкритим. Останнім часом з'явилася фантастична версія про розташування Коршева на Волині [8]. Наголосимо, що на середньовічних картах Коршева ми не знайшли, а тому дотримуємося думки, що пошуки літописного міста потрібно продовжувати не лише в писемних джерелах.

Визначення території середньовічного Поділля у контексті локалізації Синіх вод

також є знаковим. На вже цитованих вище картах територія Поділля визначається де-що ширше, ніж сьогодні. Це зауваження видається досить важливим, оскільки головним наслідком Синьоводської битви стало поширення влади Ольгерда на Поділля. Воно охоплює і сучасну Синюху з Торговицею, і навіть доходить до пониззя Дніпра.

Дані картографії в цьому плані суттєво доповнюються писемними джерелами. У літописному «Списке русских городов дальних и ближних» названо 11 міст, розташованих на території Поділля, серед яких згадуються Звенигород і Черкаси [24, 229]. Хоча стосовно Черкас М. Н. Тихомиров висловив сумнів: «...трудно думать, что Черкасы на Днепре одноимённые с польским или подольским городом Черкасы, названным в Списке. Из всех «польских городов» местонахождение только этого города остаётся неясным» [24, 229]. Ми, у свою чергу, зазначимо, що у цитованому джерелі Черкаси варто розглядати як одне з найближчих (прикордонних) до Поділля міст у Подніпров'ї. Зокрема, це підтверджується даними філології.

Відомий український вчений у галузі філології Ф. Т. Жилко зазначає: «Подільська група говірок поширена на території Поділля, тобто приблизно на сході Тернопільської, в південній частині Хмельницької і Вінницької областей, у західних районах Київської, Черкаської і Кіровоградської областей, крім того, на півночі Миколаївської і в північно-західних регіонах Одеської області». При цьому дослідник вказує і на те, що «південно-східна межа подільської групи говірок мало виразна і йде на захід вздовж лінії Біла Церква – Тальне – західніше Новоукраїнки (Кіровоградської області) – на південь від Первомайська в напрямі на Роздільну (Одеської області). Крім того, на схід від зазначеної лінії є говірки і навіть говіркові масиви з подільською діалектною основою» [9, с. 106]. Такої ж думки дотримуються у своїх дослідженнях й інші українські вчені-філологи С. П. Бевзенко [4] та І. Г. Матвіяс [18].

Таким чином, аналіз картографічних і писемних джерел, а також даних філології дозволяє впевнено говорити про те, що середньовічне Поділля охоплювало значно більшу територію, ніж прийнято вважати нині. У XIV і пізніших століттях його кордони доходили до Дніпра і Дніпровсько-Бузького лиману, охоплюючи значну частину дніпровського правобережжя [3, 30 – 31].

Визначивши географічні орієнтири Синьоводської битви, згадувані у писемних пам'ятках, можемо запропонувати свою версію цієї події. Оскільки проблема ідентифікація літописного Коршева залишається відкритим питанням, з цього приводу лише зазначимо, що Литва «взяла Коршеву» влітку 1362 року, а Синю Воду «повоевала» восени [22, стб, 75]. Це означає, що взяття Коршева і битва на Синіх Водах, хоча й відбувалися в один рік, але могли бути різними воєнно-політичними акціями Великого князівства Литовського. У той же час, факт «повоевання» Синьої Води і Білобережжя восени 1362 року [22, стб, 75] виглядає як єдина воєнно-політична акція, окремими складовими якої є дві військові операції, що відбулися 1362 року на Синій Воді та на території Білобережжя.

У записках про подорож антиохійського патріарха Макарія в Росію вдалося знайти цікавий факт. Коли патріарх був у гостях в Богдана Хмельницького, йому показували церкву Святого Іллі-Пророка у Суботові, в основі фундаменту якої гість побачив кілька величезних брил, котрі викликали його щирим подив. Як виявилось, вони були привезені «...с города, который когда-то принадлежал татарам, у пяти милях отсюда, где татары имели большую мечеть» [21, 194]. Свого часу руїни згадуваної мечеті бачив і посол Польського короля Еріх Лясота, який 1594 року їздив до запорожців на Січ [17, 102]. Руїни давнього міста і мечеті зустрічаються поряд із Чигирином і на карті Томаша Маковського (Tomasz Makowski) і Вільяма Янсона Блау (Willem Jansoon Blaeu) «Борисфенський шлях з двох

частин» (*Vorysthenis tractum*), опублікованій 1643 року в Амстердамі [5, 188–189]. Цілком можливо, що згадувані в джерелах залишки давнього міста пов'язані з «повоєвaniem» Ольгердом Білобережжя. Залишається лише його знайти. До речі, за умов результативних археологічних пошуків, це може бути одним із ключів до розв'язання Синьоводської проблеми.

Підсумовуючи, зазначимо, що літописна Синя Вода ототожнюється з сучасною Синюхою, а Білобережжя – з територіями вздовж правого берега Дніпра на південь від Черкас. Це підтверджує історичну традицію прив'язки битви на Синіх Водах до Синюхи. Вирішальне ж слово у розв'язанні Синьоводської проблеми буде сказано лише після археологічного відкриття поля битви.

ДЖЕРЕЛА

1. Архив Юго-Западной России. Ч. VII. Т. I. (Акты о заселении Юго-Западной России). – К., 1886. – 647 + XII с.
2. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края. – М., 1822.
3. Батюшков П. Н. Подолия. Историческое описание. – СПб., 1891. – XXXI + 264 + 99 с.
4. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 248 с.
5. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – 208 с.
6. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст.: атлас репродукцій / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К.: ДНВП «Картографія», 2009. – 224 с.
7. Дневник Станислава Освецима (в извлечении и переводе В. А.) // Киевская старина. – 1882. – № 1. – С. 126–152.
8. Дорош М. Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – 188 с.; Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сниводи? – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – 152 с.
9. Жилко Ф. Т. Говори української мови. – К.: Рад. школа, 1958. – 172 с.
10. Жилко Ф. Г. Нариси з діалектології української мови. – К.: Рад. школа, 1966. – 308 с.
11. ІР НБУВ (Інститут рукопису. Національна бібліотека України імені В. Вернадського). – Ф. 1. – Од. зб. 58 142.
12. Клепатский П. Очерк по истории Киевской земли: Литовский период. – Біла Церква, 2007. – 480 с.
13. Книга Большому Чертежу / Подг. к печати и редакция К. Н. Сербиной. – М. – Л., 1950. – 232 с.
14. Козир І. А. Синьоводська битва 1362 року в світлі археологічних джерел // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії. Збірник наукових праць. – К., 2011. – С. 54–59.
15. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью / Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т. 11. – СПб, 1879.
16. Лучик В. Формування географічних назв у зв'язку з етнолінгвістичними процесами в басейні річки Синюхи / Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. – К.: 2003. – С. 126–131.
17. Лясота Еріх зі Стеблева. Щоденник (переклад з німецької Галини та Івана Сварників) // Жовтень. – 1984. – № 10. – С. 97–110.
18. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. Ред. П.Ю. Гриценко. – К.: Наукова думка, 1990. – 168 с.

19. Мыц В. Л. Битва на Синей Воде 1363 г. в историографии средневекового Крыма. // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – № 1. – С. 107–111.
20. Описание Заднепрских мест сотни Архангелогородской на сколько верст земли имеется в долготу и широту и на той земле сколько населений местечек, сел и деревень, футоров и при яких урочищах, о том значит под сим, «1752» году марта «10» дня. – Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі ЦДАУК). – Ф. 51. – Оп. 1. – Од. зб. 11437. – Арк. 155–159.
21. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским. – М., 1898.
22. Рогожский летописец / ПСРЛ. – Т. 15. – Вып 1. – М. 1965.
23. Слуцкая летопись / ПСРЛ. – Т. 35: Летописи белорусско-литовские. – М., 1980.
24. Тихомиров М. Н. Список русских городов дальних и ближних / Исторические записки. – М., 1952. – Т. 40. – С. 214–259.
25. Шабульдо Ф. М. Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації / Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. / НАН України. Інститут історії України. Наук. Ред. Ф. М. Шабульдо. Упор. О. Д. Браїченко. – К., 2003. – С. 8–26.
26. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – К. : Наукова думка, 1990. – 560 с.
27. Heidenstein. Dzieje polski. – Petersburg, 1857. – Т. II.
28. Macej Strykowski. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka I wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. – Т. 2. – С. 6 – 7. Переклад Ф.М.Шабульдо.
29. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich. – Tom X. – Warszawa, 1889. – 960 s.